

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Куницький М. П. Соціально-правовий статус місцевого населення Рейхскомісаріату “Україна” (1941–1944 рр.): монографія. – К.: ПП “НВЦ “Профі”, 2014. – 564 с.

Історія Другої світової війни в українській та зарубіжній історіографії була і залишається однією з найбільш успішних та активно розроблюваних тем. Однак, перебуваючи в єдиному загальносоюзному науково-інформаційному просторі, українські вчені радянської доби фактично були позбавлені права, по-перше, розробляти напрямки досліджень, які б не збігалися зі стратегічно визначеними Москвою, по-друге, використовувати альтернативні марксистсько-ленінським методологічні підходи. Це мало наслідком створення міфологеми про Велику Вітчизняну війну, котра, як показує практика, доволі успішно використовується російськими і частиною українських політиків як засіб антиукраїнської пропаганди.

В останні десятиріччя вектор наукових пошуків принципово змістився: одним із перспективних напрямів сучасних студій у військовій тематиці є окупаційний період, зокрема, дослідження в соціокультурній сфері. Показово, що предметом досліджень виступає не тільки військово-політичний аспект Другої світової війни, а й антропологічний, завдяки чому фокус уваги науковців переноситься з доволі розмитого поняття “радянський народ” на конкретну людину в екстремальних умовах воєнного часу. В цьому сенсі монографія М. Куницького особливо цінна тим, що присвячена дослідженню життя категорії населення, яке тривалий час вимушено перебувало на теренах найбільшої за розмірами окупаційної зони – Райхскомісаріату “Україна” (РКУ), з погляду функціонування тут інститутів влади німецького окупаційного режиму та нормативно-правового регулювання всіх сфер суспільного життя.

У першому розділі монографії подано розгорнутий аналіз історіографії та джерельної бази дослідження. Розглянутий історіографічний матеріал дав змогу авторові констатувати факт відсутності комплексних досліджень соціально-правового статусу місцевого населення на території РКУ, однак, на його слушне зауваження, її окупаційний сегмент у поєднанні з “архівною революцією” та плюралістичною методологією пізнання активно розробляється, трансформувавшись у самостійний суб’єкт наукового пошуку. Таким чином, спираючись на напрацювання попередників, М. Куницький метою дослідження визначає з’ясування засобів легітимізації гітлерівського окупаційного режиму, встановленого на теренах РКУ, та особливостей соціально-правового регулювання життєдіяльності місцевого соціуму.

Джерельна база монографії є дуже потужною. Дослідником опрацьовано матеріали трьох центральних архівів України (ЦДАГОУ, ЦДАВОВУ, ГДА СБУ), залучено великий масив документів архівів тих областей, що входили до найбільшого за розмірами та кількістю населення окупаційного адміністративно-територіального утворення, яке отримало назву – Райхскомісаріат “Україна”. А це фонди 15 Державних архівів: Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Житомирської, Запорізької, Київської, Кіровоградської, Миколаївської, Полтавської, Рівненської, Херсонської та Черкаської областей. Саме такий комплексний підхід до джерел дозволив дослідникові створити підґрунття для наукової реконструкції основних складників правового становища місцевого населення РКУ: адміністративної, цивільної, сімейної, трудової, кримінальної, податкової, фінансово-економічної, медико-санітарної та освітньо-культурної.

Характер теми та проблематика монографії зумовили використання дослідником відповідного понятійного апарату. Позитивною рисою наукової праці є те, що автор не тільки визначає перелік ключових термінів, а й аргументує використання кожної з основних дефініцій, виходячи з її етимології та смислового навантаження.

Другий розділ монографії присвячено аналізу основних засад німецького окупаційного режиму на теренах Райскомісаріату “Україна”. Презентований автором матеріал підтверджує усталену в сучасній історіографії тезу про те, що керівництво Третього Райху розбудовувало систему органів влади на окупованих територіях, виходячи з традиційної логіки країни-окупанта, – політична систе-



ма окупованої країни руйнується, натомість створюється нова політична конструкція, максимально пристосована до викачування людських, матеріальних та сировинних ресурсів. На підставі значного масиву архівних джерел та історіографічного доробку вчених-істориків М. Куницький реконструює виконавчий інструментарій окупаційної політики, простежує динаміку змін у системі органів та установ німецького і місцевого рівнів упродовж 1941-1942 років.

Цікавою є частина розділу, присвячена проблемі легітимізації заходів окупаційної влади. Автор виокремлює три основні складники технології формування німецькою стороною власної легітимності – формально-структурні, ідеологічні та персональні засоби впливу. Використовуючи потужний пропагандистський арсенал, влада нав'язувала місцевому населенню націонал-соціалістичну систему норм і цінностей, умов і правил взаємного існування, визнання сили загальності й обов'язковості їх настановам. Автор наголошує, що за допомогою ідеологічних міфів і пропаганди у місцевого населення сформувалася не лише віра у справедливість окупаційного режиму, а й утверджувалося право Третього Райху на завоювання України й тих заходів, що їх проводили впродовж окупації. В умовах теперішнього часу, на тлі розгортання російської військово-політичної агресії проти України, актуальність цього аспекту дослідження видається беззаперечною. Масштабна пропагандистська кампанія путінської Росії, як і свого часу гітлерівської Німеччини, спрямована, передовсім, на легітимізацію окупаційної влади в Криму та потенційно можливої – на Сході України. Аналогії очевидні.

Незважаючи на значний масив наукової літератури, присвячений висвітленню становища єврейського населення у роки Другої світової війни, М. Куницький не тільки включив “єврейський сюжет” у свою монографію, а й наповнив його очевидними елементами новизни. Насамперед, на підставі значного масиву архівних документів автор демонструє особливість соціально-правового статусу українського єврейства, суть якого зводилася до позбавлення останніх можливостей задоволення елементарних, необхідних для підтримання фізіологічних процесів та життєдіяльності потреб. Загальна картина становища євреїв на окупованій території ілюструється поданим у монографії матеріалом про форми і способи його пограбування та ізоляції від решти цивільного населення РКУ.

Цікавою та інформаційно наповненою є частина третього параграфу монографії, присвячена характеристиці долі колишньої номенклатури та радянських військовополонених. Виходячи з того, що ця категорія людей виступала окремим об'єктом окупаційної політики, виокремлення її автором в окрему соціальну групу видається цілком логічним і правильним. Однак не зовсім зрозумілим є принцип відбору автором монографії категорій населення для розгляду їхнього соціально-правового становища – національна ознака (“євреї”), партійна належність – “колишня радянська номенклатура” чи правовий статус – “військовополонені”.

Тема соціальної стратифікації, але вже з погляду створення масової соціально-політичної опори гітлерівського окупаційного режиму на теренах РКУ, знайшла своє продовження у четвертому розділі монографії. Предметом розгляду дослідником стали працівники органів місцевого самоврядування і жертви радянського режиму – колишні репресовані та члени їхніх сімей. Аналіз використаних джерел та літератури дав змогу авторові дійти висновку, що особи, котрі перебували на службі в окупаційних органах влади, репрезентували різні прошарки населення, у тому числі й місцеву інтелігенцію. Їхній статус визначався місцем у складній системі взаємин з німецькими владними структурами та професійною діяльністю. Певною новизною відзначається прагнення автора виокремити ознаки, які характеризували відмінний від решти цивільного населення статус працівників місцевого управління та поліції, – особливий порядок зарахування та звільнення з роботи, право на відносно вільне пересування, висока заробітна плата, право на отримання службового житла тощо. Однак, як слушно зауважує дослідник, у разі порушення встановлених вимог проти них вживали суворі юридичні санкції. Цими діями адміністрація РКУ унеможлиблювала появу нової соціальної групи в місцевому суспільстві, яка в майбутньому могла претендувати на роль національної еліти.

Значна увага в роботі М. Куницького приділена висвітленню взаємин окупаційної адміністрації і, так званих, жертв більшовицького режиму. Автор констатує, що дії окупаційної влади щодо таких осіб здебільшого мали популістський, декларативний характер і використовувалися з агітаційно-пропагандистською метою.

У монографії докладно висвітлено специфіку регулювання правопорядку та теренах РКУ. Автор доволі докладно, використовуючи численні приклади судової практики того часу, розглядає правові регулятори повсякденного життя пересічних українців. Їх аналіз підвів його до констатації, що адміністративні та кримінальні покарання стали основним засобом впливу окупаційних інституцій Райхскомісаріату “Україна” на дотримання місцевим населенням нормативно-правових приписів. З другого боку, незважаючи на стан війни, окупаційна влада регулювала внутрішні соціальні взаємини, в тому числі наданням місцевим мешканцями можливості захисту своїх прав від незаконних посягань на них як з боку інших осіб, так і представників місцевих органів влади та поліції.

Монографія містить багато ознак новизни. До них треба віднести дослідження М. Куницьким основних закономірностей та специфіки судової практики місцевих кримінальних та цивільних судів, висвітлене у двох останніх підрозділах розділу 5. Автором детально проаналізовано структуру судової системи на окупованій території, порядок організації судового процесу в німецьких та українських

судах (суди шліхтерів та шефенів). Зроблений дослідником аналіз тогочасної судової практики у справах цивільного та кримінального права демонструє, що і в умовах воєнного часу населення турбували звичні для повсякдення проблеми – народження чи всиновлення дитини, одруження чи розлучення, оголошення особи недієздатною, майнові спори, конфлікти з сусідами, крадіжки, хуліганство тощо. Місцеві судові установи, незважаючи на те, що вони користувалися не до кінця сформованим “окупаційним законодавством”, усе ж змогли упорядкувати соціальні відносини, які виникали в українському суспільстві.

Незважаючи на те, що соціальна сфера буття українського населення в умовах німецької окупації останнім часом активно вивчається українськими науковцями, при чому в регіональному розрізі, М. Куницький не оминув її увагою. Автор монографії завдяки використанню міждисциплінарних методологічних підходів, поєднанню дослідницького інструментарію соціальної історії та правознавства зумів максимально докладно реконструювати комплекс заходів, здійснюваних окупаційною адміністрацією РКУ в соціальній сфері, виходячи з їх організаційно-правових засад. Використовуючи різноманітні джерела, М. Куницький констатує, що центральне місце у процесі викачування матеріальних та фінансових ресурсів задля потреб Вермахту та Третього Райху займала податкова політика. На підтвердження сказаного ним не тільки характеризуються види податків і зборів, а й показують динаміку їх введення впродовж 1941–1943 рр.

У роботі суттєво доповнено історичні знання про організацію культурно-освітнього життя мешканців окупованих територій та забезпечення їх медичним обслуговуванням. Дослідник доводить, що заходи місцевих органів управління та німецьких служб РКУ у цих сферах перебували під повним і тотальним контролем німецької адміністрації і були спрямовані не стільки на забезпечення соціальних запитів місцевої людності, скільки викликані потребою окупантів зберегти для Райху джерело безплатної і працездатної робочої сили. Цікавим є підрозділ, у якому реконструюються соціально-побутові аспекти діяльності органів місцевого управління РКУ.

Праця завершується лаконічним, змістовним висновком та доволі об’ємним списком використаних джерел і літератури. Текст відзначається доброю літературною мовою.

Незважаючи на окремі недоліки, монографія Куницького М. П. “Соціально-правовий статус місцевого населення Рейхскомісаріту «Україна» (1941–1944 рр.)” є цілісним, ґрунтовним, широко документованим, що дуже важливо і цінно, науковим дослідженням; основні положення підтверджені джерелами, значна частина яких вводиться в науковий обіг уперше. Рецензоване видання заслуговує позитивної оцінки і рекомендації для ознайомлення широкому загальному читачів, а також для використання в навчально-виховному процесі і подальшій науковій розробці теми.

Галина Стародубець